

ЩОДО ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ РОЗУМНОСТІ СТРОКІВ ЯК ЗАСАДИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ УКРАЇНИ

AS FOR THE PROBLEM OF THE REASONABLE TIME AS A PRINCIPLE OF CRIMINAL PROCEDURE OF UKRAINE

Рибак О.О.,
студентка

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Кучинська О.П.,

*доктор юридичних наук, професор кафедри правосуддя
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

Стаття присвячена аналізу розумності строків як засади кримінального процесу України. Досліджуються критерії розумності строків з посиланням на практику Європейського суду з прав людини. Автор виявляє перспективи подальшого розвитку даної засади на практиці.

Ключові слова: розумні строки, критерії розумності строків, рішення Європейського суду з прав людини, порушення процесуальних строків, засоби забезпечення розумності строків.

Статья посвящена анализу разумности сроков как принципа уголовного процесса Украины. Исследуются критерии разумности сроков со ссылкой на практику Европейского суда по правам человека. Автор выявляет перспективы дальнейшего развития данного принципа на практике.

Ключевые слова: разумные сроки, критерии разумности сроков, решения Европейского суда по правам человека, нарушение процессуальных сроков, средства обеспечения разумности сроков.

This article analyzes reasonable time as a principle of criminal procedure of Ukraine. Investigated the criteria of reasonableness of terms with reference to the practice of European Court of Human Rights. The author reveals the prospects of further development of the principles in practice.

Key words: reasonable time, criteria of reasonable time, decisions of the European Court of Human Rights, violations of procedural terms, means ensuring reasonable time.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Дотримання строків розгляду кримінальних справ є актуальною проблемою сьогодення. Безумовно, зволікання зменшує шанси на повне, всебічне та об'єктивне встановлення всіх обставин справи; збільшуються процесуальні витрати як для держави, так і для учасників процесу; зростає зневіра суспільства у можливості правоохоронної та судової систем щодо захисту прав людини тощо.

Беззаперечним фактом є те, що процесуальні строки як необхідний організаційний захід забезпечують оперативність та ефективність розслідування злочинів.

Кримінальний процесуальний кодекс 2012 року вперше на законодавчому рівні закріпив таку самостійну засаду кримінального провадження, як розумність строків (п. 21 ст. 7). Також ч. 1 ст. 21 КПК України вказує на те, що кожному гарантується право на справедливий розгляд та вирішення справи у розумні строки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Науково-теоретичною основою дослідження стали праці М. Костіна, Л. Карабута, А. Романюка, І. Канюка, В. Євінтова, О. Толочка та ін.

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідження принципу розумності строків у кримінальному процесі України; аналіз критеріїв визна-

чення розумних строків; дослідження особливостей застосування розумних строків у кримінальному процесі України та виявлення перспектив подальшого розвитку даної засади на практиці.

Виклад основного матеріалу. Законодавство України, як і багатьох європейських країн, не передбачає строки розгляду кримінальних справ. Однак Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод вперше було зорієнтовано суддів на необхідність розгляду кримінальної справи протягом розумного строку [1]. Закріплення даної засади можна також прослідкувати у таких міжнародних нормативно-правових актах, як Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (ч.3 с.14) [2] та у Висновку № 6 (2004) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо справедливого суду в розумний строк та ролі судді в судових процесах з урахуванням альтернативних способів вирішення спорів [3, с. 319-374].

Україною як членом Ради Європи Законом «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., Першого протоколу та протоколів 2, 4, 7, 11 до Конвенції» [4] 17 липня 1997 року було ратифіковано вищезазначену Конвенцію.

Власне, поняття розумних строків закріплене у ч. 1 ст. 28 КПК, під якими розуміють строки, що є об'єктивно необхідними для виконання процесуальних дій та прийняття процесуальних рішень.

Не можна недооцінювати значення розумних строків у кримінальному процесі. Перш за все, закріплення в КПК України розумних строків, як окремої засади кримінального провадження, обумовлюється необхідністю досягнення завдань кримінального провадження та забезпечення законних інтересів і прав його учасників.

Встановлення у законі розумних строків полягає в тому, щоб перебіг кримінального провадження не був затягнутим, а швидкість не перетворювалася б на не виправдану поспішність, щоб часові межі кримінального провадження дозволяли всім її учасникам реалізувати свої повноваження, а органам, які безпосередньо провадять кримінальне провадження – вирішити покладені на них завдання [5].

Досить прогресивним, на думку багатьох вчених, є виділення у ч. 3 ст. 28 КПК України критеріїв для визначення розумності строків кримінального провадження. Крім того, перелік таких критеріїв, а також розкриття їх змісту наявний у новій постанові пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про деякі питання дотримання розумних строків розгляду судами цивільних, кримінальних справ і справ про адміністративні правопорушення» від 17.10.2014 № 11. Такими критеріями, зокрема, визнаються:

1. Складність кримінального провадження. Визначається з урахуванням кількості підозрюваних, обвинувачуваних та кримінальних правопорушень, щодо яких здійснюється провадження, обсягу та специфіки процесуальних дій, необхідних для здійснення досудового розслідування тощо.

Складність справи досліджується з метою встановити належний строк розслідування (та/або суду) з урахуванням впливу двох інших груп критеріїв. Цей строк порівнюється з фактичним, встановлюється їх відповідність або невідповідність. Відповідність строків або здійснення за фактом дій по розслідуванню справи швидше навіть, ніж це вимагається з огляду на складність справи, свідчить про виправданість (розумність) строку провадження, перевищення ж фактичної тривалості провадження – свідчить про зворотне [6, с. 51].

Європейським судом з прав людини (далі – Суд) досить часто розглядаються спори, пов'язані з дослідженням складності справи («Олексій Бугайов проти України» [7], «Іванов проти України» [8] тощо).

2. Поведінка учасників кримінального провадження. Оцінюється за наявністю, кількістю, предметом скарг та клопотань з боку учасників, їх позиції щодо розслідування (сприяння розслідуванню або відмова від цього: надання або ненадання інформації про місце знаходження доказів, співучасників, кількості та обставин злочинної діяльності), скоєння дій, які перешкоджають встановленню істини за кримінальною справою (пошкодження доказів, (за умови необхідності додаткового часу на їх відновлення) тощо [9, с. 37].

При цьому Судом не розглядалися як порушення розумного строку судового розгляду з боку держави випадки, якщо особа втекла від органів, що ведуть

процес (справа «Вандітеллі проти Італії»), обвинуваченим застосовувалися процесуальні заходи з метою затримання провадження, випадки несистематичних відводів суддів, що не були викликані необхідністю (справа «Екле проти Німеччини») [10, с. 86].

В. Євінгов же вважає, що критеріями оцінки поведінки особи, щодо якої здійснюється кримінальне провадження, є визнання або не визнання себе винним, внесення клопотань, які могли б сповільнити хід розслідування, перешкоджання проведенню розслідування [11, с. 352].

3. Спосіб здійснення слідчим, прокурором і судом своїх повноважень. При визначенні даного критерію Суд вказує на необхідність врахування своєчасності призначення справи до розгляду; проведення судового розгляду у призначений строк; тривалість строків виготовлення мотивованого судового рішення чи протоколу судового засідання та направлення його сторонам чи ознайомлення з ними; повноту здійснення суддею контролю за виконанням працівниками апарату суду своїх службових обов'язків; контроль за відстроченнями, що виникають з вини судової канцелярії чи інших адміністративних органів, тощо [12, с. 368].

При обчисленні «розумного строку розслідування» Судом приймаються до уваги лише строки проведення органами влади тих дій, які є доцільними. Строк, протягом якого проведені недоцільні процедури формального характеру, або дії, які перешкоджають нормальному проведенню розслідування (тиск на суддів тощо), або дії, які були необхідні для розслідування, однак органи влади за можливості зробити це не виявили намірів скоротити на них витрати часу, Судом розглядаються як негативні, і при розрахунку належного (розумного терміну) розслідування не зараховується [6, с. 52].

Суд також наголошує, що відсутність достатньої кількості суддів, та їх перевантаженість не може бути виправданням збільшення строків судового розгляду (справа «Павлюлінець проти України» [13]).

Відповідно до ч. 2 п. 7 постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про деякі питання дотримання розумних строків розгляду судами цивільних, кримінальних справ і справ про адміністративні правопорушення» від 17.10.2014 № 11 строки розгляду справи не можуть вважатися розумними, якщо їх порушено через зайнятість судді в іншому процесі, призначення судових засідань із великими інтервалами, затягування з передачею справи з одного суду до іншого у встановлених законом випадках, безпідставне задоволення необґрунтованих клопотань учасників процесу, що спричинило відкладення розгляду справи на тривалий час, відкладення справи через її неналежну підготовку до судового розгляду, невжиття заходів щодо недопущення недобросовісної поведінки учасників справи тощо, оскільки наведені причини свідчать про низький рівень організації судочинства та безвідповідальне ставлення до виконання своїх обов'язків [14].

Вчений В.І. Манукян бачить перелік критеріїв «розумності строків» таким: предмет розгляду, обсяг

доказової бази, кількість обвинувачених, кількість епізодів злочину, необхідність призначення експертизи, необхідність виконання судових доручень іноземних судів, об'єднання та виділення кримінальних справ [15, с. 176].

Введення до кримінального процесуального законодавства положення про розумні строки слід розглядати як безумовно позитивний крок, спрямований на наближення вітчизняного кримінального судочинства до європейських стандартів.

Однак варто зазначити, що закріплення принципу «розумності строків» у КПК саме по собі не стане гарантією забезпечення прав учасників кримінального процесу. Як бачимо на прикладі адміністративного та цивільного судочинства, де вимога дотримуватися розумних строків з'явилася набагато раніше, від появи певної нормативної вимоги у законодавстві до її ефективного втілення у життя – дуже велика відстань [16, с. 256]. І пояснення цьому можна знайти у відсутності дієвих механізмів контролю за дотриманням процесуальних строків.

Якщо вести мову про кримінальне судочинство, то більш менш ефективний контроль за дотриманням процесуальних строків здійснюється лише на досудовому слідстві. По-перше, КПК України досить чітко передбачає граничні строки розслідування кримінальних справ, по-друге, нагляд за дотриманням закону на досудовому слідстві, у тому числі й щодо строків, здійснюється і прокурором, і судом, і, по-третє, за порушення процесуальних строків до винних осіб може застосовуватися юридична відповідальність – від дисциплінарної до процесуальної. Тому найбільше затягувань з розглядом кримінальних справ має місце на судових стадіях процесу. Така ситуація пояснюється такими факторами: відсутність граничних строків розгляду кримінальних справ, відсутність дієвого контролю за дотриманням строків судового розгляду кримінальних справ та складнощі з притягненням винних суддів до відповідальності за затягування з судовим розглядом справи.

Європейський суд своїми рішеннями спонукав уряди європейських країн до створення національних механізмів захисту права особи на судовий розгляд протягом розумного строку. Так, у справі «Жудла проти Польщі» Суд констатував порушення статті 13 Конвенції, оскільки заявник не мав у своєму розпорядженні ефективного національного засобу правового захисту, за допомогою якого він зміг би реалізувати своє право на «судовий розгляд упродовж розумного строку» відповідно до частини 1 статті 6 Конвенції. У зв'язку з цим Суд зобов'язав Польщу сплатити заявникові значну суму справедливої сатисфакції за допущені порушення [12, с. 371]. На виконання вказаного рішення Польща прийняла Закон «Про скарги на порушення права сторони у судовому провадженні на розгляд справи в розумний строк».

На виконання рішень Європейського суду з прав людини відповідні закони також прийняті в Італії, Хорватії, Португалії та Фінляндії [12, с. 373].

У нашій державі чинний Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європей-

ського суду з прав людини» виконання рішення Європейського суду полягає, зокрема, у вжитті заходів загального характеру, метою яких є забезпечення додержання державою положень Конвенції, порушення яких встановлене рішенням Європейського суду, усунення підстави для надходження до нього заяв проти України, спричинених проблемою, що вже була предметом розгляду в Європейському суді, а також внесення змін до чинного законодавства та практики його застосування [16, с. 263]. Таким чином, норми цього закону мали б стати поштовхом до прийняття іншого закону, яким би було передбачено національний механізм відновлення порушених невинуватим затягуванням досудового провадження, судового розгляду справи прав учасників процесу.

Проте досі в Україні такого закону не прийнято, хоча відповідний законопроект «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту права особи на досудове провадження, розгляд справи судовим органом або виконавче провадження протягом розумного строку» був розроблений Міністерством юстиції України і навіть був внесений на розгляд Верховної Ради України за № 3665. Суть цього законопроекту зводилася до того, що особа, яка вважає, що порушено її право на досудове провадження, розгляд справи судовим органом або виконавче провадження протягом розумного строку, отримує можливість звернення до адміністративного суду з адміністративним позовом до державного органу чи посадової особи, які винні у затягуванні процесуальних строків, про встановлення факту такого порушення і присудження відповідної компенсації. Тим не менше, отримавши загалом негативний висновок Головного науково-експертного управління Верховної Ради України і фактично не маючи перспектив бути прийнятим, був 11.03.2010 р. відкликаний Кабінетом Міністрів України. Більше до прийняття подібного законопроекту, навіть доопрацьованого з врахуванням висловлених зауважень, українська влада не поверталася. При всіх недоліках, якими володів законопроект, у ньому, на думку багатьох дослідників, була присутня дуже слушна норма щодо персоніфікації відповідальності осіб, винних у допущенні таких порушень – рішення суду про задоволення позовної заяви є підставою для притягнення до юридичної відповідальності особи (осіб), з вини якої виникли обставини, що спричинили порушення права особи на розумний строк при здійсненні досудового провадження, розгляді справи судовим органом або виконавчому провадженні (п. 11 законопроекту).

Однак, безумовно, кроки у напрямку прискорення судового розгляду зроблені. Так, ч. 1 ст. 318 КПК України зобов'язує суд провести і завершити судовий розгляд протягом розумного строку. Суттєво може зменшити час з розгляду справ про кримінальні правопорушення новий для українського судочинства процесуальний інститут, пов'язаний з провадженням на підставі угод (гл. 35 КПК України).

Серед інших засобів забезпечення кримінального провадження у розумні строки варто назвати: інсти-

тути об'єднання і виділення матеріалів кримінального провадження (статті 217, 334) та розгляд цивільного позову у кримінальному провадженні (статті 128, 129), проведення процесуальних дій у режимі відео-конференції (статті 232, 336), скорочений судовий розгляд (ч.3 ст. 349), спрощене провадження щодо кримінальних проступків (гл. 25) тощо.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Отже, певні кроки до забезпечення права, гарантованого ст. 28 КПК України, а також ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, на розумність строків розслідування та розгляду справи вже зроблено, однак без прийняття окремих змін до законодавства, якими буде встановлено ефективний національний механізм захисту права особи на досудове провадження та судовий розгляд у розумний строк, принцип розумності строків у кримінальному провадженні не може бути реалізований повною мірою.

На даному етапі, коли практика по реалізації принципу «розумності строків» є ще не досить напрацьованою, необхідно переймати досвід іноземних країн, країн Європи, досвід Європейського

суду з прав людини та приводити систему українського кримінального процесуального законодавства у відповідність з міжнародними стандартами, визнаними у всьому світі. Нині основним завданням законодавця має стати розробка дієвого механізму забезпечення розумних строків, а саме – формування системи ефективних правових засобів, що дозволяють б досягти балансу реалізації публічних і законних особистих інтересів конкретних суб'єктів кримінально-процесуального провадження у максимальному наближенні до індивідуальних обставин правового спору. Значним кроком у даному напрямку стало прийняття постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про деякі питання дотримання розумних строків розгляду судами цивільних, кримінальних справ і справ про адміністративні правопорушення» від 17.10.2014 № 11, яка роз'яснює особливості розумних строків у кримінальному судочинстві України, розкриває їхній зміст та дає відповіді на деякі запитання, що виникають у судів при застосуванні певних норм процесуального законодавства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Карабут Л.В. «Розумність» строків як принцип кримінально-процесуальної діяльності [Електронний ресурс] / Л.В. Карабут // Часопис академії адвокатури України. – 2012. – № 2. – Режим доступу : <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/Chaau/2012-2/12klvkpd.pdf>.
2. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_043
3. Міжнародні стандарти у сфері судочинства. – К. : Істина, 2010. – 448 с.
4. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950р., Першого протоколу та протоколів 2, 4, 7, 11 до Конвенції: Закон України від 17.07.1997 № 475/97-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1997, № 40, ст. 263.
5. Лекції з кримінального процесу [Електронний ресурс] // Освітній портал Міністерства Внутрішніх Справ України. – Режим доступу : <http://den4ik.pp.ua/index.php/leksiji-z-kriminalnogo-protsesu.html>.
6. Бутенко С.Ю. Кримінально-процесуальні строки в контексті практики Європейського суду з прав людини / С.Ю. Бутенко // Форум права. – 2011. – № 4. – С. 49-54.
7. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Олексій Бугайов проти України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1079.5843.0>.
8. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Іванов проти України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1079.5320.0>.
9. Банчук О.А. Вимоги статті 6 Конвенції про захист прав людини та основних свобод до процедури здійснення судочинства / О.А. Банчук, Р.О. Куйбіда. – К. : «ІКЦ «Леста», 2005. – 116 с.
10. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / За заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова. – Х. : Право, 2012. – Т. 1. – 768 с., Т. 2. – 664 с.
11. Евінгов В. Справа «Мюллер проти Франції». Розумний строк тримання під вартою під час попереднього слідства / В. Евінгов. – Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі. – 1999. – № 1. – С. 352-353.
12. Костін М. Забезпечення розумних строків судочинства у кримінально-процесуальному законодавстві України / М. Костін // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2011. – Вип. 53. – С. 366-374.
13. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Павлюлінець проти України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1079.5315.0>.
14. Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про деякі питання дотримання розумних строків розгляду судами цивільних, кримінальних справ і справ про адміністративні правопорушення» від 17.10.2014 № 11 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0011740-14>.
15. Манукян В.И. Европейский суд по правам человека: право, прецеденты, комментарии : науч.-практ. пособие / В.И. Манукян. – К. : Істина, 2007. – 367 с.
16. Романюк А.Б. Вимога дотримання розумних строків у кримінальному судочинстві України як прояв дії принципу процесуальної економії / А.Б. Романюк, І.М. Канюка // Часопис Академії адвокатури України. – № 2(15). – 2012. – С. 252-266.